

Вольтер

Кандід, або Оптимізм



*Часть сборника
Кандід: Філософські повісті*



Франсуа-Мари Аруэ Вольтер

Кандід, або Оптимізм

OCR Busya

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=5806974

Вольтер «Кандід». Філософські повісті. Серія «Бібліотека світової літератури»: Фоліо; Харків; 2011
ISBN 978-966-03-4961-2

Анотація

Діставши виховання в замку барона, молодий чоловік на ймення Кандід живе спокійним життям у товаристві свого вихователя доктора Панглоса. Від свого вихователя він дізнається, що світ абсолютно добрий, що кожна звичайна річ неодмінно приходить до щасливого кінця. Так тривало до того дня, поки власник замку не порушив спокою: якось він застав милого йому Кандіда дуже близько біля своєї доньки Кунігунди і відразу ж відправив його із замку, давши йому доброго стусана під зад. Змушений пуститися в мандри, молодий чоловік перетинає різноманітні країни, які покажуть йому, що світ дуже мало відповідає оптимістичному вихованню добродія Панглоса.

Содержание

Розділ перший	4
Розділ другий	8
Розділ третій	12
Розділ четвертий	16
Розділ п'ятий	21
Конец ознакомительного фрагмента.	23

Вольтер

Кандід, або Оптимізм

Розділ перший

Як виховали Кандіда

в прекрасному замку і

як його звідти вигнали

Жив у Вестфалії, в замку барона Тундер-тен-Тронка, юнак, якого природа обдарувала найлагіднішою вдачею. Вся душа світилася в нього на обличчі. Він досить тверезо дивився на світ і мав простий розум; тому-то, гадаю, і звали його Кандідом.¹ Старі замкові слуги мали підозру, що він син сестри барона та одного доброго й чесного шляхтича-сусіди, за якого ця панна ніяк не хотіла віддатися, бо він міг довести лише сімдесят одно шляхетне покоління, а решта його генеалогічного дерева загинула від руїнницької сили часу.

Барон був одним з наймогутніших володарів у Вестфалії, – в його замку були двері й вікна. Велика зала була навіть оздоблена шпалерами. Всі собаки його чорного двору в разі потреби ставали його мисливською зграєю; його конюхи

¹ Кандід – від лат. candidus – щирий, правдивий.

були й псарями; сільський панотець був його двірським капеланом. Усі вони звали його монсенйором і сміялися, коли він розповідав небилиці.

Баронеса важила майже 350 фунтів і через те зажила великої пошани. Вона дбала про честь дому з гідністю, яка ще більше надавала їй ваги. Її донька Кунігунда, сімнадцяти років, була рожева, свіжа, огрядна і спокуслива. Син барона здавався цілком гідним свого батька. Вихователь Панглос² був оракулом дому, і малий Кандід слухав його лекції з повним довір'ям, властивим вікові і вдачі. Панглос викладав метафізико-теолого-космолого-нігологію.³ Він прегарно доводив, що немає чину без причини⁴ і що в цьому найкращому з можливих світів замок вельможного барона є найкращий із замків, а вельможна пані – найкраща з усіх можливих баронес.

– Доведено, – говорив він, – що речі не можуть бути інакшими;⁵ а як усе на світі створено для мети, то неодмінно для найкращої. От, уважайте, носи створено для окулярів;⁶ і то-

² *Панглос* – наймення, утворене від грецького «пан» (усе) і «глосса» (мова). Тут: у розумінні – «всезнайко».

³ Жартівливий перелік елементів далекої від реального життя схоластичної науки, що нею захоплюється Панглос.

⁴ *...немає чину без причини...* – натяк на детермінізм Лейбніца.

⁵ Пародія на апіорний спосіб доказів, характерний для філософського методу Вольфа, послідовника Лейбніца.

⁶ Вольтер висміяв детермінізм у своїй праці «Основи філософії Ньютона» (1738).

му ми носимо окуляри. Ноги, очевидно, призначено для того, щоб їх обувати, і от ми носимо черевики. Каміння існує, щоб його тесати і будувати замки, і от наш ясновельможний пан має найкращий замок; найбільший барон провінції повинен мати і найкращу господу. Свині, нарешті, існують для того, щоб їх їсти, і ми справді їмо свинину цілий рік. Отже, той, хто каже, що все на світі добре, говорить дурниці; треба казати, що все є найкраще.

Кандід уважно слухав і безоглядно вірив; він-бо й справді вважав панну Кунігунду на диво прекрасною, хоч ніколи не мав сміливості сказати їй про те. Він гадав, що після щастя народитися бароном Тундер-тен-Тронком другий ступінь щастя – бути панною Кунігундою, третій – бачити її щодня, а четвертий – слухати вчителя Панглоса, найбільшого філософа провінції, а значить, і всього світу.

Одного разу Кунігунда, гуляючи біля замку в невеличкому гаю, що звався парком, побачила в кущах доктора Панглоса, який давав урок експериментальної фізики покоївці її матері, маленькій брюнетці, дуже гарненькій і дуже слухняній. Панна Кунігунда мала великий нахил до науки; затамувавши подих, спостерігала вона раз у раз поновлювані дослідні спроби, що їх свідком стала; вона виразно побачила достатню підставу доктора, наслідки й причини і відійшла схвильована, замислена, сповнена жадобою знання, гадаючи, що могла б стати достатньою підставою молодому Кандідові, а він би міг бути тим самим для неї.

Повертаючись до замку, вона зустріла Кандіда і почервоніла; Кандід почервонів так само. Вона тремтячим голо-
сом привіталася з ним; Кандід відповів їй, сам не тямля-
чи що. Назавтра по обіді, коли вставали з-за столу, Куні-
гунда й Кандід опинилися за ширмою. Кунігунда впустила
хусточку, Кандід підняв її; вона невинно взяла його за ру-
ку, юнак невинно поцілував молодій панночці руку – жваво,
чуло, з надзвичайною ніжністю. Їхні уста зустрілись, очі їм
запалали, коліна затремтіли, руки заблудились. Пан барон
Тундер-тен-Тронк проходив повз ширму і, побачивши таку
причину і такий наслідок, вигнав Кандіда із замку важкими
штовханами ногою в зад. Кунігунда зомліла, а коли прийшла
до свідомості, пані баронеса надавала їй по щоках; і був жах
у найкращому і найприємнішому із можливих замків.

Розділ другий

Що сталося з Кандідом у болгар

Вигнаний із земного раю, Кандід довго йшов, не знаючи куди, і плакав, то зводячи очі до неба, то раз у раз обертаючи їх до найпрекраснішого із замків, де жила найпрекрасніша з молодих баронес. Ліг він, не вечерявши, серед поля між двома борознами; падав великий лапатий сніг. На другий день, задубілий з холоду, Кандід ледве дістався до сусіднього міста, що звалося Вальдбергофтрарбкдікдорф,⁷ без шеляга грошей, умираючи з голоду і втоми. Він сумно спинився біля дверей якогось шинку. Там його побачили двоє людей, одягнутих у блакитне.⁸

– Товаришу, – сказав один, – от гарний юнак, та й зростом підходить.⁹

Вони підійшли до Кандіда і дуже ввічливо запросили його пообідати.

– Панове, – відповів їм Кандід з чарівною скромністю, –

⁷ *Вальдбергофтрарбкдікдорф* – назву цього міста Вольтер склав із окремих німецьких слів (Вальд, бер, гоф, дорф) та набору безглузких звуків.

⁸ Тобто в однострої пруських вербувальників; під болгарами Вольтер розуміє прусаків.

⁹ Пруський король Фрідріх-Вільгельм I (1688–1740) комплектував своє військо солдатами високого зросту. За його наказом високих чоловіків хапали просто на шляхах і навіть викрадали із сусідніх князівств.

ви робите мені велику честь, але я не маю чим сплатити за обід.

— О добродію, — сказав один із блакитних, — особи вашого зросту і вашого вигляду ніколи нічого не платять. Адже ж ваш зріст — п'ять футів і п'ять дюймів?

— Так, панове, це мій зріст, — відповів Кандід, уклоняючись.

— То сідайте, добродію, до столу. Ми не тільки заплатимо за вас, але й не дозволимо ніколи, щоб такій людині, як ви, бракувало грошей; люди на те й створені, щоб одне одному допомагати.

— Маєте рацію, — сказав Кандід, — те саме говорив мені завжди й Панглос; та я й сам добре бачу, що все йде якнайкраще.

Йому запропонували кілька екю; він їх узяв і хотів сплатити свою частку, але йому не дозволили — і всі сіли до столу.

— Чи щиро ви любите?...

— О, так! — відповів Кандід. — Я щиро люблю Кунігунду.

— Ні, — сказав один із добродіїв, — ми вас питаємо, чи щиро ви любите болгарського короля...

— Анітрохи, — відповів він, — таж я ніколи його і не бачив.

— Хіба? Це — наймилостивіший із усіх королів, і нам годиться випити за його здоров'я.

— О, залюбки, панове.

І він випив.

— Цього досить, — сказали йому, — віднині ви — опора, під-

мога, оборонець, герой болгар. Доля ваша вирішена, і слава ваша забезпечена.

Йому зараз же набили на ноги кайдани і погнали до полку. Там його змусили повертатись праворуч, ліворуч, виймати шомпол, вставляти шомпол, цілитись, стріляти, марширувати швидким кроком і дали йому тридцять ударів палицею. Назавтра він робив вправи вже не так погано і дістав тільки двадцять ударів; ще через день йому дано тільки десять, і товариші дивились на нього, мов на диво.

Геть спантеличений, Кандід ніяк не міг зрозуміти, як саме він став героєм. Одного весняного дня він надумався піти погуляти, гадаючи, що то є виключне право людського роду, як і інших тварин, користуватись ногами з власної уподоби. Не пройшов він і двох льє, як четверо інших героїв, по шість футів на зріст, наздогнали його, зв'язали і кинули до в'язниці. На суді його спитали, що він вважає за краще: чи бути прогнаним крізь стрій тридцять шість разів, чи дістати одразу дванадцять свинцевих куль у лоб. Даремно він говорив, що воля людська свободна і що він не хотів би ні того, ні другого, – все одно: треба було вибирати. Силою божого дару, що зветься *свободою*, він вибрав тридцять шість разів пройти крізь стрій і витримав дві такі прохідки. В полку було дві тисячі солдат. Це дало йому чотири тисячі шомполів, що від потилиці до заду оголили йому м'язи і нерви. Коли його лагодилися гонити втретє, Кандід, вкрай знесилений, попрохав, як ласки, розбити йому голову; цієї ласки він до-

мігся. Йому зав'язали очі, поставили навколішки. На той час проїздив мимо болгарський король; він запитав про злочин засудженого, і як король цей був великий геній, то зрозумів із того, що розказано йому про Кандіда, що це – молодий метафізик, дуже нетямущий у справах цього світу, і подарував йому життя, виявивши притім милосердя, яке славитимуть усі часописи і всі віки. Бравийхірург вилікував Кандіда за три тижні пом'якшуючими засобами, які радить Діоскорід.¹⁰ У нього вжеросло трохи шкіри і він міг ходити, коли болгарський король пішов війною на короля аварського.¹¹

¹⁰ *Діоскорід* – відомий старогрецький лікар (II – I ст. до Р. Х.), автор багатьох медичних трактатів.

¹¹ *Авари* – народ, що колись населяв Середньодунайську низовину перед приходом угрів. Тут, як алегорія, – французи.

Розділ третій

Як урятувався Кандід від болгар і що з ним сталося

Ніщо в світі не було таке прекрасне, таке метке, таке блискуче та впорядковане, як ці дві армії! Сурми, дудки, гобої, барабани, гармати творили гармонію, якої не чуло саме пекло. На початок гармати поклали щось по шість тисяч душ із кожного боку, потім рушниці звільнили найкращий із світів приблизно від дев'яти до десяти тисяч нікчем, що заражали його поверхню. Багнет був теж достатньою підставою для смерті кількох тисяч людей. Усе разом становило до тридцяти тисяч душ. Кандід, що тремтів як філософ, скільки змоги ховався під час тієї героїчної різанини. Нарешті, коли обидва королі почали співати *Te Deum*,¹² кожен у своєму таборі, він визнав за краще податись куди-інде міркувати про причини та наслідки. Він пройшов поміж купами мертвих та умираючих і дістався спочатку до сусіднього села, – воно було сплюндроване; це було аварське село, що болгари спалили згідно із законами публічного права. Тут покалічені діди дивились, як помирають їхні поранені жінки, пригортаючи дітей до скривавлених грудей; там дівчата з розпоротими

¹² *Te Deum* (лат.) – «Тебе, Господи, хвалимо», католицька молитва.

животами віддавали останні подихи, заспокоївши перед тим природні потреби кількох героїв; там напівспалені благали їх добити. Мозок розкидано було по землі побіч відтятих рук і ніг.

Кандід мерщій подався до іншого села; воно належало болгарам, і аварські герої зробили з ним те саме. Весь час простуючи поміж тремтячими тілами або серед руїн, він вийшов кінець кінцем з театру воєнних дій, несучи в торбині трохи харчів та ні на мить не забуваючи Кунігунди. Коли він дійшов до Голландії, харчів у нього вже не було, але він чув, що вся людність у цій країні багата й побожна, а тому був певен, що тут йому буде добре, як і в замку барона перед тим, як його вигнали звідти через прекрасні очі Кунігунди.

Він попрохав милостині в кількох поважних осіб, але всі йому відповіли, що коли він і далі так робитиме, то його замкнуть до такого дому, де його виправлять і навчатъ жити.

Він удався тоді до людини, що допіру промовляла цілу годину на великих зборах про милосердя. Цей промовець прошив його поглядом¹³ і спитав:

– Чого ви прийшли сюди? Чи маєте ви для того поважну причину?

– Немає наслідку без причини, – скромно відповів Кандід, – усе пов'язано між собою, і все скероване на краще. Треба було, щоб мене прогнали з-перед очей Кунігунди, щоб я пройшов під шомполами; треба, щоб я просив на хліб, поки

¹³ ...промовець прошив його поглядом – протестантський священик.

не зможу його заробити; все це не могло бути інакше.

– Друже мій, – спитав промовець, – чи вірите ви, що Папа є антихрист?

– Я про це ще нічого не чув, – відповів Кандід, – але чи антихрист він, чи ні, а в мене немає хліба.

– Ти не гідний його їсти, – мовив той, – геть, нікчемо! Геть, нещасний! Не обридай мені!

Жінка оратора, вихилившись з вікна і побачивши людину, що мала сумнів – антихрист Папа чи ні, вилила йому на голову повний... О небо! До якої надмірності веде релігійний запал у жінок!

Один чоловік, що зроду не був охрещений, добрий анабаптист¹⁴ на ймення Жак, бачив, як жорстоко й ганебно повелися з його братом, двоногою істотою без пір'я і з душею; він повів його до себе, почистив, дав йому хліба й пива, подарував два флорини і навіть хотів дати йому роботу на своїй фабриці персидських тканин, що виробляються в Голландії. Кандід, низенько вклонившись, сказав йому:

– Учитель Панглос говорив правду, що все йде на краще в цьому світі, бо я більше зворушений вашою надзвичайною великодушністю, ніж жорстокістю того добродія в чорній мантиї та його дружини.

Другого дня, гуляючи, він зустрів жебрака, геть укритого

¹⁴ Анабаптисти – християнська секта, що заперечувала хрещення немовлят, вважаючи, що хрестити можна тільки дорослих. За часів Вольтера анабаптисти мали право вільного перебування в Голландії.

гноянками, з мертвими очима, виразкою на носі, перекрив-
леним ротом і чорними зубами, що говорив глухо, змучений
нестерпним кашлем, від якого він щораз випльовував по зу-
бу.

Розділ четвертий

Як Кандід зустрів свого

колишнього вчителя

філософії доктора Панглоса

і що з того сталося

Кандід, схвилюваний більше співчуттям, ніж жахом, віддав цьому страшному жебракові ті два флорини, що дістав від чесного анабаптиста Жака. Примара глянула на нього пильно, заплакала і кинулась на шию. Зляканий Кандід відступив.

– Леле! – сказав нещасний другому нещасному. – Та невже ви не пізнаєте свого любого Панглоса?

– Що я чую? Це ви, мій дорогий учителю, ви в такому жахливому стані! Яке ж лихо вас спіткало? Чому ви уже не в кращому із замків? Що сталося з Кунігундою, цією перлиною серед дівчат, цим найвищим витвором природи?

– Не сила мені говорити, – сказав Панглос.

Кандід зразу ж повів його до хліва анабаптиста і дав йому попоїсти трохи хліба, а коли Панглос дещо підкріпився, Кандід спитав:

– А що з Кунігундою?

– Вона померла, – відповів той.

Кандід зомлів на цьому слові; приятель очутив його поганим оцтом, якого випадково знайшов трохи в хліві. Кандід розплющив очі.

— Кунігунда померла! О найкращий із світів, де ти? Але ж від якої недуги вона померла? Чи не тому, що бачила, як мене вигнали з прекрасного замку її батька важкими стусами?

— Ні, — відповів Панглос, — їй розпороли живіт болгарські солдати, натішившись з нею перед тим, як тільки можна; вони провалили голову баронові, що хотів її боронити; баронесу порізали на шматки; з моїм бідолашним вихованцем зробили те саме, що і з його сестрою; що ж до замку, то від нього не лишилося й каменя на камені — ні клуні, ні барана, ні качки, ні дерева; але за нас відомстили, бо аварі зробили те саме в сусідньому маєтку, що належав болгарському панові.

По цій мові Кандід знову зомлів; але, прийшовши до тями і сказавши все, що треба було сказати, він запитав про причину й наслідок та про достатню підставу, що довела Панглоса до такого жалюгідного стану.

— Горе моє! — відповів той. — Ця причина — кохання: кохання, що тішить людський рід, що охороняє всесвіт, душа всіх чулих істот, ніжне кохання.

— Горе! — мовив Кандід. — І я знав кохання, цього владаря наших сердець, цю душу нашої душі. Воно коштувало мені одного поцілунку і двадцяти штовханів ногою в зад... Але як ця прекрасна причина могла довести вас до такого жах-

ливого наслідку?

Панглос відповів на це так:

– О мій любий Кандіде! Ви знали Пакету, цю гарненьку служницю нашої вельможної баронеси; я зазнав у її обіймах райських утіх; це вони спричинилися до тих пекельних мук, що жеруть мене тепер. Вона була заражена і, може, вмерла вже з того. Пакета дістала цей подарунок від дуже вченого францисканського ченця, який дошукався джерела зарази; він мав його від старої графині, що дістала його від кавалерійського капітана, а той одержав його від маркізи, а та перебрала від пажа, а той дістав його від єзуїта, а єзуїт, іще будиши послухником, отримав його по прямій лінії від одного з компаньйонів Христофора Колумба. Що ж до мене, то я не передам його нікому, бо помираю.

– О Панглосе! – скрикнув Кандід. – Яка ж дивна генеалогія! Чи не диявол був тут за родоначальника?

– Зовсім ні, – відповів на те великий філософ, – це була неминуха річ у найкращому із світів, необхідний його інгредієнт, бо, коли б Колумб не схопив на одному із американських островів цієї хвороби,¹⁵ що отруєє джерело розмноження, перешкоджає йому і, очевидно, протилежне великій меті природи, то ми не мали б ні шоколаду, ні кошенілі; треба ще зауважити, що досі ця хвороба спостері-

¹⁵ Про походження сифілісу багато дискутували в Європі у XVIII ст... Вольтер цікавився цим питанням і трактував його у низці своїх творів, переважно ґрунтуючись на праці Жана Астрюка «Трактат про венеричні хвороби» (1734).

гається тільки на нашому материкау. Турки, індійці, персіяни, китайці, сіамці, японці її ще не знають; але є достатня підстава і їм пізнати її через кілька століть. Тим часом вона зробила серед нас надзвичайний поступ, а надто по тих великих арміях, що складаються із чесних та добре вихованих наймитів і вирішують долю держав; можна бути певним, що коли тридцять тисяч душ воює проти такої самої числом армії, то там є не менше двадцяти тисяч венериків з кожного боку.

– Це дивна річ, – сказав Кандід, – проте вас треба вилікувати.

– Хіба це можливо! – відповів Панглос. – Я навіть су не маю, мій друже, а на всій простороні цієї кулі ні крові не пустять, ні клізми не поставлять, коли не заплатиш сам або коли не заплатять за тебе інші.

Після цих слів Кандід вирішив, що має зробити; він упав до ніг милосердного анабаптиста Жака і так зворушливо змалював йому становище свого приятеля, що добряга не вагаючись прийняв доктора Панглоса і вилікував його своїм коштом. Під час лікування Панглос утратив тільки одне око й одне вухо. Він добре писав і досконалознав арифметику. Анабаптист Жак зробив його своїм рахівником. Коли через два місяці йому довелось їхати до Лісабона в торговельних справах, він узяв на корабель і обох своїх філософів. Панглос з'ясував йому, що все на світі йде якнайкраще. Жак був іншої думки.

– Звичайно, – говорив він, – люди почасти зіпсували природу, бо вони не родяться вовками, але вовками стають. Бог не дав їм ні двадцятичотирьохфунтових гармат,¹⁶ ні багнетів, а вони собі поробили й багнети, й гармати, щоб нищити одне одного. Я міг би поставити на рахунок ще й банкрутів та суд, що відбирає добро в банкрутів і тим ще більше руйнує кредиторів.¹⁷

– Усе це неминуче, – відповів одноокий доктор, – поодинокі нещастя творять загальне щастя, і тому що більше поодиноких нещасть, то краще все в цілому.

Поки він так міркував, потемніло в повітрі, з усіх чотирьох кінців світу знялися вітри і страшенна буря захопила корабель поблизу лісабонського порту.

¹⁶ *Двадцятичотирьохфунтові гармати* – гармати, які стріляли 24-фунтовими ядрами

¹⁷ Очевидно, натяк на банкрутство Самуїла Бернара, внаслідок якого Вольтер втратив 8 тисяч ліврів

Розділ п'ятий

Буря, аварія корабля, землетрус і що сталося з доктором Панглосом, Кандідом та анабаптистом Жаком

Половина пасажирів, знеможена, задихаючись у тій невимовній нудьзі, що нагонить хитання корабля на нерви і на весь настрій людей, киданих у різні боки, не мала навіть сили боятися небезпеки. Друга половина кричала і молилась; вітрила було пошматовано, щогли поламано, корабель пробито. Працювали, хто міг, але ніхто не слухався, ніхто не наказував. Анабаптист теж трохи допомагав керувати; він був на палубі; якийсь несамовитий матрос сильно ударив його і повалив на поміст, але сам від того втратив рівновагу і полетів за корабель сторч головою. Там він і повис, зачепившись за уламок щогли. Добрий Жак побіг йому на допомогу, пособив йому вилізти, але із зусилля сам шубовснув у воду на очах у матроса, що покинув його на загин і навіть не глянув на нього. Кандід наблизився і побачив свого благодійника, що на хвилину виринув і зник навіки. Він хотів кинутись за ним у море, але філософ Панглос зупинив його, довівши, що лісабонський рейд на те і створений, щоб саме тут потонув

анабаптист. Поки він це доводив а ріорі,¹⁸

¹⁸ *A priori* (лат) – на підставі теорії.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.